

ՆԵՐՍԷՍ ՄԿՐՏՁԵԱՆ, «ԲՈՒՐԴՈՒՐԻ ԲԱՐԲԱՌԸ», Հայկական ՍՍՀ
ԳԱ հրատարակչուք-իւն, Երեւան, 1971, 233 էջ:

Հայ բարրառազխտութիւնը կը կազմէ ընդհանրապէս հայա-
զխտութեան, եւ յատկապէս հայ լեզուազխտութեան անքակտելի մէկ
առանցքը, ինչպէս նաեւ՝ հայոց լեզուի պարբերական շառաւիղը:

Ի տարբերութիւն այլ լեզուներու, հայ բարրառները կը
հանդիսանան հայոց լեզուի անսպառ շտեմարանը, որ միշտ կարելի
է պեղել՝ առաւելագոյնս անկէ օգտուելու առաջադրանքով:

Հայ բարրառներու թիւը կը հասնի շուրջ հինգ-վեց տասնեա-
կի, որոնց կարեւոր մէկ մասը կա՛մ ուսումնասիրուած չեն, – հե-
տեւարար անհետ կորելու ճակատագրին դատապարտուած –, եւ
կա՛մ մասնակի ու թերի քննութեան նիւթ դարձած:

Բարբախտաբար, հայրենի լեզուագէտ-բարրառագէտները,
մասնաւորաբար Հրաչեայ Աճառեանի անուան Լեզուի Ինստիտուտի

բարբառադիտութեան բաժինը, չնորհակալ ու երախտաշատ աշխատանք կը կատարեն կիսատ մնացած այդ մարզը համալրելու, եւ ի դին ամէն զոհողութեան ու խոնջանքի՝ լեզուի այդ «խլեակները» փրկելու համար:

Այս դժուարին, այլ անհրաժեշտ աշխատանքին փարած է հայրենի մասնագէտ լեզուաբաններու ու բարբառագէտներու պատկառելի հոյլ մը, որուն մէջ իր արժանի տեղն ունի դիտաշխատող բարբառագէտ Ներսէս Մկրտչեանը:

Ի դէպ, տեղին է նշել, որ վերոյիշեալ եւ այլ բարբառագէտներ, որպէս ուղեցոյց եւ հաւաստի աղբիւր կ'օգտագործեն, կամ կը հետեւին անգուպական եւ անուանի դիտնական, լեզուաբան, բարբառագէտ Հ. Աճառեանի ուղեգծին ու տեսութիւններուն, տրուած ըլլալով, որ Աճառեան, իրրեւ հայ բարբառագիտութեան հիմնադիր, իր նորարարութեամբ ու գիտական ճշգրտութեամբ, կը հանդիսանայ անհասանելի եւ ինքնատիպ փառապաշար մեր ողջ լեզուաբանութեան:

Ներսէս Մկրտչեանի սոյն աշխատասիրութիւնը՝ Բուրդուրի Բարբառը, նուիրուած է Փոքր Ասիոյ Բուրդուր քաղաքի հայ համայնքի բարբառին ուսումնասիրութեան, որ մինչեւ մեր օրերը ամբողջական ու գիտական քննութեան ենթարկուած չէր, թէեւ՝ Հ. Աճառեանի Հայ Բարբառագիտութիւն (1911) եւ Հայ Լեզուի Պատմութիւն (Բ. հտր. 1951) զոյգ աշխատութիւններուն մէջ ակնարկութիւններ կան անոր մասին:

Աշխատութեան մէջ հանգամանօրէն ու հարուստ տուեալներու, ընդհանրութիւններու ու տարբերութիւններու հիման վրայ, ներկայացուած եւ արժեւորուած են Բուրդուրի բարբառին հնչիւնարանութիւնը, ձևարանութիւնն ու բառագիտութիւնը:

Գիրքը ունի ուշագրաւ Ներածութիւն մը, (էջ 6-29), բազկացած երկու ենթաբաժիններէ, մին՝ Տեղեկութիւններ Բուրդուրի Հայ Գաղթօմախի Մասին, ուր հեղինակը համառօտ կերպով կը նկարագրէ Բուրդուրի աշխարհագրական դիրքը, բնակչութեան տեղաշարժերը եւ հիմնադրութիւնը, ըստ որուն, Բուրդուր դաղթօճախը 300 տարեկան է:

Երկրորդ ենթաբաժինը՝ Բուրդուրի Բարբառը, կը կազմէ Մկրտչեանի աշխատութեան հիմնական մասը, այլ խօսքով՝ դասկանալով, ուր ան կը բացայայտէ բարբառին մասին արտայայտուած ոչ-ճշգրիտ տեղեկութիւններու էութիւնը, փորձելով բարբառը վերարժեւորել իր ինքնուրոյնութեան հիմնական առանձնայատկութիւններուն հիման վրայ:

Բարբառագէտը կը մէջբերէ Հ. Աճառեանի ու Թէոդիկի տուած կարգ մը տեղեկութիւնները այս բարբառի մասին: Աճառեան՝ Բուրգուր եւ Օդեմիլ բարբառները կը կապէ Ղարաբաղի բարբառին հետ, իբրև հնթարբարառներ: Մկրտչեան՝ իր հետեւողական ուսումնասիրութեան ընթացքին կը նշմարէ, թէ Բուրգուրի բարբառը Ղարաբաղի բարբառին հետ նոյնացնելը, կամ անոր ենթաբարբառ համարելը՝ ճիշդ չէ:

Ասկէ՝ Մկրտչեանի հետեւութիւններուն երկար շարանը, ուր հիմնաւոր, լեզուագիտական ճոխ ու համոզիչ փաստարկումներով, հեղինակը կու տայ Բուրգուրի՝ բարբառին ունեցած աչքառու եւ էական տարբերութիւնները Ղարաբաղի բարբառէն:

Յատկանշական է շեշտել, որ հմուտ բարբառագէտը իր դրոյթները ապացուցանելու ու զիտական հիմքերու վրայ դնելու նպատակով, կու տայ քառասուն կէտերէ բաղկացած տուեալներ՝ առնուած բարբառներու հնչիւնաբանութենէն, ձեւաբանութենէն, շարահիւսութենէն ու բառագիտութենէն:

Իրաւամբ, ասիկա ինքնին կը վկայէ զիտաշխատողին մանրակրկիտ ու խղճամիտ պրպտումներուն անառարկելի հուսատիքը. եւ ինչ որ կարեւոր է՝ երկու բարբառներուն խորապէս տիրապետելու հեղինակին արժանիքը:

Փաստարկումներու այս ճոխութիւնը, հեղինակը կը մղեն եզրակացնելու, թէ «Բուրգուրի բարբառը շատ հեռու է կանդնած Ղարաբաղից»:

Այնուհետեւ, հեղինակը կ'ընդգծէ, թէ բարբառի որոշակի կէտերուն մէկ մասը առաջացած է նոր միջավայրի մէջ՝ կը ճիւղի բարբառներու մերձեցման ժամանակ:

Աշխատութեան երկրորդ մասը (էջ 30-79), յատկացուած է Հնչիւնաբանութեան, որ ունի իր ենթարժինները - Հնչիւնախօսութիւն (9 ձայնաւոր եւ 33 բաղաձայն), եւ Հնչիւնափոխութիւն: Այս վերջինը բաղկացած է ձայնաւորներու ու բաղաձայններու փոփոխութեանց ստորարժանումներէն:

Ուսումնասիրութենէն ի յայտ կու դայ, որ լեզուաբան-բարբառագէտը խորազնին քննութեան ենթարկած է դրաբարի ձայնաւորներուն, երկրարբառներուն ու բաղաձայններուն կրած փոփոխութիւնները Բուրգուրի բարբառին մէջ, եւ յանդած՝ հետեւեալ եզրակացութեան.

ա) Ձայնաւորներու հնչիւնափոխութեան հիմնական պատճառը միայն շեշտը չէ: Կը հնչիւնափոխութիւն նաեւ եռավանկ ու բազմավանկ բառերուն առաջին ձայնաւորները:

բ) Գրաբարեան երկբարբառներէն որեւէ մէկը չէ պահպանուած Բուրդուրի բարբառին մէջ:

դ) Բաղաձայններու այս կամ այն հնչիւնափոխութիւնը (օրինակ՝ գրաբարեան ձայնեղ պայթականները բառասկիզբին կը փոխուին խուլ պայթականներու, կամ՝ շնչեղ խուլերու, եւայլն):

Երկրորդ գլուխը (էջ 80-165), նուիրուած է Ձեւաբանութեան, ուր մանրամասն ու բծախնդիր ուսումնասիրութեան առարկայ դարձած են գոյականը (իր թիւով, հոլովներով, հոլովումներով եւ յօդով), ածականը, թուականը, դերանունը, բայը, դերբայները, մակբայը, կապերը եւ ձայնարկութիւնները:

Մաւալուն բաժինով մը, տրուած են - Համեմատութիւններու ու բազմերանդ օրինակներու հիման վրայ - բարբառին խօսքի մասերը՝ իրենց այլազան մանրամասնութեամբ ու հիմունքներով, յաճախ վկայակոչելով նաեւ գրաբարն ու ժամանակակից Հայերէնը:

Երրորդ գլուխին մէջ - Բառագիտութիւն (էջ 166-175), կը քննարկուին բարբառի բառապաշարային շերտերը, բառակազմութեան օրինաչափութիւնները, ածանցները, եւ տեղի ունեցած իմաստափոխութիւնները:

Այստեղ, հեղինակը լայնապարփակ ուսումնասիրութենէ ու հաշուարկումէ ետք, եկած է այն համոզումին, թէ գրաբարի բառապաշարէն ժառանգուած բառերու քանակն է 1600, նորակերտ կամ ինքնաստեղծ բառերուն ու դարձուածքներունը՝ 200, զոտ բարբառային բառերուն քանակը՝ 200, իսկ փոխառեալ բառերուն թիւը՝ շուրջ 3500:

Այս հիման վրայ, Մկրտչեան բարբառի բառապաշարը կը բաժնէ հետեւեալ շերտերու.

ա. Հին Հայերէնէն եկած բառեր,

բ. Գրաբարի արմատներէն կազմուած նորակերտ բառեր,

գ. Անյայտ ծագում ունեցող բարբառային բառեր,

դ. Փոխառեալ բառեր ու ոճեր,

ե. Փոխառեալ արմատներով եւ Հայերէն ածանցներով կազմուած բառեր:

Այնուհետեւ, վերոյիշեալ իւրաքանչիւր պայմանական շերտաւորումը վերարժարձուած է աւելի ընդհանուր ու խոր ուսումնասիրութեամբ մը:

Չորրորդ գլուխը, որ անուանուած է Յաւելուածներ (էջ 176-195), աներկբայօրէն կը հանդիսանայ բարբառագէտին որակային մուծումի կարեւորագոյն մասերէն մէկը, որուն խորագիրը սակայն,

խոտոր կը համեմատի ու չ'արդարացնեն անոր բովանդակութեան արժէքը: Արդարեւ, այս հատուածը պէտք է հեղինակին սխրանքը համարել, մանաւանդ որ, այբուբենական հերթականութեամբ տըրուած են զրաբարի ու Բուրդուրի բարբառի բառերուն բաղդատական մէկ ցանկը:

Իսկ էջ 196-219-ին մէջ, արձանագրուած է բարբառային բառերու այլ բառացանկ մը, որ նոյնպէս կը մնայ Մկրտչեանի բարբառագիտական այս աշխատութեան էական չափանիշներէն մէկը:

Բուրդուրի ժողովրդական Բանահիւսութիւնը բաժնին մէջ, Մկրտչեան ի մի համախմբած է բարբառէն նմոյշներ, առնուած՝ բուրդուրցիներէ: Եւ ասիկա՝ որպէսզի բարբառը դառնայ կենդանի, խօսուն ու պատկերաւոր: Իրականութեան մէջ, այս բաժինն է որ հիմք ծառայած է հեղինակին գրելու սոյն աշխատութիւնը: Այլ խօսքով՝ բարբառին ուսումնասիրութեան բանալին կը կազմեն այս կտորները:

Եզրակացնելով, պէտք է ըսել, թէ Բուրդուրի բարբառի վերոյիշեալ ուսումնասիրութիւնը յատկանշական ներդրում մըն է հայ բարբառագիտութեան համար, իր նորարարութեամբ, տարողութեամբ, բովանդակութեամբ, որ կոչուած է փրկելու համարեայ անհետացող բարբառ մը:

Աշխատասիրութիւնը կրկնակի արժէք եւ իմաստ կը ստանայ, երբ նկատի ունենանք, թէ հեղինակը քանի-քանի բուրդուրցիներու հետ հանդիպումներ ունեցած է, դրառած, մշակած ու դասաւորած ըսուածները, ի վերջոյ՝ պատրաստելու համար նմանօրինակ դիտական մենագրութիւն մը, որ ինչ խօսք, ի սպառ կորչելու դատապարտուած բարբառի մը դերադնահատական լաւագոյն վկայագիրն է: